

"GIRTLAK" SÖZCÜĞÜNÜN YAPISI ÜZERİNE
AN ANALYTICAL STUDY ON THE STRUCTURE OF
"GIRTLAK"

Mehdi REZAEI*

Özet:

Etimolojik sözlüklere baktığımızda *gırtlak* sözcüğünün farklı şekillerde yorumlandığını görmekteyiz. Türkçenin eski kaynaklarında görülmeyen bu sözcük belirsiz bir dönemden sonra Batı Türkçesinde kullanılmaya başlamış, günümüzde de birçok ağızda *gırtlak*, *qırtlaq*, *hırtlak*, *xirtlek*, *xirtdek* vb. biçimlerde kullanılmaktadır. Bu makalede *gırtlak* sözcüğünün yapısı tarihî ve çağdaş materyallerin yardımıyla izah edilmeye çalışılmıştır. Sözcük hakkında dilciler tarafından öne sürülen görüşleri aktarmakla birlikte sözcüğün yapısıyla ilgili yeni bir öneri ortaya atılmıştır. *gırtlak* sözcüğünün yapısını aydınlığa kavuşturmamızda Çağatay sözlüklerinden *Senglah*'ta kaydedilen *qort* "yudum" sözcüğü, Azerbaycan Türkçesinde kullanılan *qurtum* "yudum", *xirtdek* / *qırtlaq* "gırtlak", *udlaq* "gırtlak", İran Türk ağızlarında görülen *xortum* "yudum" ve Türkçeden Farsçaya geçen *gurt* "yudum, yutma" sözcüğü yardımcı olmuştur.

Anahtar Sözcükler: Türk Dili, Etimoloji, gırtlak Sözcüğü

Abstract:

A brief look at etymologic dictionaries is indicative of the fact that the word *gırtlak* was analyzed from different perspectives. This word, which is not found in pre-modern Turkish linguistic sources, began to appear in modern Turkish after an unspecified period of time and is today used in many dialects as *gırtlak*, *qırtlaq*, *hırtlak*, *xirtlek*, *xirtdek* and so on. Therefore, the present paper aimed to explain the structure of *gırtlak* based on historical and contemporary linguistic data. In addition to an overview of the linguists' point of view on the word, the paper also presents a novel analytical approach to its structure. It should be also noted that some other words were useful in this regard, including *qort* (sip) defined in a Chagatai dictionary called *Sangalakh*, *qurtum* (sip), *xirtdek/qırtlaq* (throat), *udlaq* (throat) in Azerbaijani Turkish, *xortum* (sip) in Iranian Turkish dialects, and *gurt* (sip, gulp) used in Persian with a Turkish origin.

Keywords: Turkish Language, Etymology, Gırtlak.

* Yrd. Doç. Dr.; Allame Tabataba'i Üniversitesi- Fars Edebiyatı ve Yabancı Diller Fakültesi- Dilbilimi Bölümü- Tahrân- İran rizai_m613@yahoo.com

GİRİŞ

Sözcüklerin kökenini araştırmak uzun bir geçmişe sahiptir. Eski Yunanlılarda gerçek bilgi (Stachowski, 2011, s. 1) anlamını taşıyan etimoloji çağımızda bilimsel yöntemlerle araştırılmaya devam etmektedir. Bu bilim gerek dilbilimcilerin gerekse diğer kesimlerin hep ilgi odağı olmuştur; ancak diğer bilim dalları gibi uzmanlık gerektiren bir alan olarak bilinmektedir. Bilindiği gibi insanlar genel olarak kullandıkları sözcüklerin nasıl türediğini ve nasıl geliştiğini merak ederler. Kimi sözcüklerin kökeni herhangi bir kaynağa başvurmadan tahmin edilse de birçok sözcüğün aslı kolayca çözülemez, bunların kökenini öğrenmek için yoğun bir çalışmaya gereksinim duyulur. Birtakım sözcüklerin de yapıları hep meçhul kalıp haklarında kesin bir bilgiden söz etmek mümkün olmaz. Bu tarz durumlarda dilciler farklı görüşleri ortaya atıp çeşitli varsayımlarda bulunurlar. Doğal olarak bir dilde bulunan bütün sözcüklerin yapısını kesin bilgilerle incelemek mümkün değildir. Diğer bilimlerde olduğu gibi etimoloji sahasında da kuşkunun ve bilinmezliğin bir payı vardır.

Türk dilinde de kimi sözcüklerin yapısı tamamen açıklığa kavuşturulmuş değildir. Özellikle tarihi Türk lehçelerinde görülmeyen veya diğer Türk lehçelerinde bulunmayan sözcükler araştırmacıları hep uğraştırmıştır. Bu tarz sözcükler hakkında öne sürülen görüşlerde mutlaka kuşku ve soru işaretleri sezilir. Söz konusu sözcüklerden biri de bu yazının konusu oluşturan *gırtlak* sözcüğüdür. Aşağıda göstereceğimiz gibi araştırmacılar bu sözcüğü kesin bilgilerle değil tahminlerle açıklamaya çalışmışlardır. Biz bu yazıda *gırtlak* sözcüğünü diğer kaynaklarda bulduğumuz veriler yardımıyla yeniden açıklamaya çalıştık. Sözcük hakkında öne sürülen görüşlere ek olarak yeni bir tanımlama da biz sunduk. Aslında *gırtlak* sözcüğünü iki anlamlandırma bağlamında incelemek mümkündür: 1. ses çıkarma organı 2. yutma organı. Bu yazıda ikinci anlamlandırma üzerinde durulmuştur.

"Gırtlak" SÖZCÜĞÜNÜN YAPISI

"*gırtlak*" sözcüğünü incelemek için ilk başta bu sözcük hakkında ortaya atılan görüşleri gözden geçirmek faydalı olacaktır. Bunu yapmak için de en uygun kaynaklar etimolojik sözlüklerdir; ancak bütün sözlüklerde söz konusu maddeye rastlayamıyoruz. Örneğin Türkçenin en önemli etimolojik sözlüklerinden birini hazırlayan Hasan Eren eserinde *gırtlak* sözcüğüne yer vermemiştir.

Tuncer Günelsoy *gırtlak* sözcüğünü farazî bir yansıma sese bağlamaktadır: **gī* "yansıma" + *kır-t+lak*. Günelsoy görüşünü desteklemek için DLT'deki *kık(ı)rmak* "yüksek sesle çağırmak, bağlamak, haykırmak" ve Kırg.: *kekirtek*, Özb.: *hiqıldâk*, YUyg.: *gekirtäk* sözcüklerini de kaydeder. Aynı eserde Kerkük Türkçesinde kullanılan *kırtlağ*, *xirtleğ* ve *xirtlek*

biçimlerine de yer vermektedir (Gülensoy, 2007, s. 371). Demek oluyor ki Gülensoy *gırtlak* sözcüğünü "ses çıkarma organı" olarak nitelemektedir.

Andreas Tietze *gırtlak* sözcüğünün yanı sıra *hırtlak* biçimini de kaydeder. Sözcüğün aslı ve yayılışı için Gerhard Doerfer'in çalışmasını kaynak gösterir (Tietze, 2009, s. 151). Buna göre Tietze sözcüğün aslını *käkirtäk* "luftröhre" olarak kabul eder. Ancak Doerfer'in sözü edilen çalışmasına baktığımızda *hēkirtäk* (خیکرتک) maddesi anlatılırken *gırtlak* sözcüğünden bahsedilmemektedir (Doerfer, 1975, s. 282).

Nişanyan, etimolojik sözlüğünde *gırtlak* sözcüğünü *gırtla-* "öğürmek" fiiline bağlamaktadır. Aynı eserde sözcüğün *Lehce-i Osmânî*'deki biçimi *gırtlak*'a da yer vermiştir (<http://www.nisanyansozluk.com/?k=gırtlak>). Fakat Nişanyan *gırtla-* fiilinin kaynağını belirtmemiştir.

Lehce-i Osmanî'de görülen *gırt* (غرت) sözcüğüne "boğazın elemli ses etmesi, sair sert katı şey sesi (*tahtayı gırt gırt kesmek*)" anlamları verilerek bir yansıma ses olarak gösterilmiştir. *gırtlak* (غرتلاق) sözcüğünde ise "kasabatü'r-ri'e (soluk borusu)" anlamı kaydedildikten sonra *boğurtlak* (بوغرتلاق) "hançere, galsama, gırtlak ağzı" maddesine gönderme yapılmıştır (Toparlı, 2000, s. 159).

"*gırtlak*" sözcüğü günümüzde Batı Türkçesinde görülen bir sözcüktür. Kimi Türk lehçelerinde *gırtlak* anlamında kullanılan (Kırg.: *kekirtek*, Özb.: *hiqıldäk*, YUyg.: *gekirtäk*) sözcükler anlam farkı gösterebilir bile köken bakımından *gırtlak*'la değil TT: *kıkırdak*, AzT: *qıgırdaq* sözcükleriyle ilişkili olmalıdır (aslında *gırtlak* kendisi bir tür *kıkırdak*'tır). *gırtlak* sözcüğünün yapısını açıklamak için *gırt* bölümünü aydınlatmak gerekir. Bu sözcüğün izini diğer kaynaklarda bulabilmemiz meseleyi açıklamakta bize yardımcı olacaktır. *gırt* sözcüğü araştırmacıların kaydettiği gibi bir yansıma ses olabilir. Yansıma sese dayandırılrsa bile belli bir anlamı göstermesi gerek. *Lehce-i Osmanî*'de kaydedilen "boğazın elemli ses etmesi, tahta gibi sert katı şey sesi" *gırtlak* sözcüğü için ne kadar geçerli olabilir? Kanaatimizce ikinci bir anlamı da aramak gerekir. O da Türkçe ve Farsça kaynaklarında saptadığımız "yudum, yutma" anlamıdır. Mantıksal olarak da *gırtlak* sözcüğü en çok "yutmak" eylemiyle ilgilidir. Bu yaklaşımla *gırtlak* bir "yutma organ" olarak nitelendirilebilir.

Çağatay Türkçesinin en önemli sözlüklerinden *Senglağ*'ta *qurt* (قورت) sözcüğü için üç anlam verilmiştir: 1. kurtçuk 2. kurt 3. yudum (Meclis-i Şurâ-i İslâmî Kütüphanesi, *Senglağ* elyazması, no. 208392, s. 627, *qurt* maddesi). Mirza Mehdi Han Esterâbâdî "yudum" anlamını kaydederken sözcüğün *bila işbâ'* (/u/ ile değil /o/ ile telaffuz etme) şekilde okunması gerektiğini vurgular. Dolayısıyla sözcük "yudum" anlamında kullanılırsa *qort* şeklinde okunması gerekmektedir.

Farsça kaynaklara baktığımızda *ğurt / qurt* (غورت/قورت) "yudum, yutma" sözcüğü genellikle Türkçe kökenli bir sözcük olarak kaydedilmiştir. Farsçanın en kapsamlı sözlüğü *Dehḥoda*'da *qurt / ğurt* "yudum" Türkçe olarak kaydedilmiştir, kaynak olarak da *Senglah* sözlüğü gösterilmiştir. Aynı sözlükte *qurt (ğurt) dādān* "yutmak" birleşik fiiline de yer verilmiştir (Dehḥoda: 1377, s. 17791). *Mo'in Sözlüğü*'nde "yudum, yutma" anlamında kullanılan *ğurt / qurt* Türkçe alıntı bir sözcük olarak belirtilmiştir. Bu sözlükte de *qurt (ğurt) dādān* "yutmak" fiilini görmekteyiz (Mo'in, 1375, s. 2744). Enverî ve ekibinin hazırladığı *Ferheng-é Bozorg-é Sohen* sözlüğünde iki şekilde kaydedilen *ğurt / qurt* "yudum, yutma" sözcüğü köken bakımından yine Türkçe olarak belirtilmiştir (Enverî, 1381, s. 5602). Farsçanın etimolojik sözlüğünü hazırlayan Hasandust ise *ğurt / qurt / qort* (قورت / قورت / قورت) biçimlerini kaydederek sözcük hakkında diğer dilcilerin görüşlerine de yer vermiştir. Hasandust *ğurt* sözcüğünün Latince *gluttus* "yudum", *gluttire* "yutmak", *gula* "gırtlak", Rusça *glot, glotók* "yudum" sözcükleriyle ilişkili olabileceğini düşünmektedir (Hasandust, 1393, s. 1984).

Gerhard Doerfer, Yeni Farsçada Türkçe ve Moğolca sözcüklerin listesini verirken *qurt* (قورت / غورت) sözcüğüne de yer vermiştir; ancak sözcüğün Türkçe olduğuna şüpheyle yanaşmıştır. Doerfer aynı maddede AZT'de kullanılan *qurtum* sözcüğüne de değinerek bu sözcüğün **yūtum* (Osm. *yudum*, Trkm. *yuvdum* = *yūdum*) sözcüğünün tesirinde bulaşma yoluyla ortaya çıkabileceği üzerinde de durmuştur (Doerfer, 1967, s. 440).

Farsçada birleşik fiillerde kullanılan *dādān* yardımcı fiilinin Türkçedeki karşılığı *ver-* fiilidir (*gönül ver-: del dādān, söz ver-: qōl dādān* vb.). Ancak kimi örneklerde söz konusu yardımcı fiilin karşılığı addan ad yapan *+la* ekidir (*açıkla-: tōzih dādān, sula-: āb dādān, düzenle-: nāzm dādān* vb.). Buradan yola çıkarak Farsçada kullanılan *ğurt dādān* "yutmak" birleşik fiilinin Türkçedeki karşılığı **ğurtla-* / **qortla-* "yutmak" düşünülebilir. Bu sözcükten hareket ederek *gırtlak* sözcüğünün gelişimini şu şekilde tasarlayabiliriz: **ğortla-* "yutmak" > **ğirtla-* "yutmak" > *ğirtlak* "gırtlak". Bu açıklamaların yanı sıra AZT'de görülen *udlaq* "gırtlak" (< *ud-* "yutmak" + *la+q*)¹, *xirtdek* "gırtlak", *qurtum* "yudum" ve İTA'da kullanılan *xortum* "yudum" sözcükleri de *gırtlak* sözcüğünün yapısını çözebilmemize yardımcı olmaktadır.

SONUÇ

Sonuç olarak *gırtlak* sözcüğünün Batı Türkçesinde sonradan ortaya çıktığını görüyoruz. Aynı köke sahip olan *ğurt / ğirt / qort / qurt / hirt / xirt /*

¹. Bu örnekte *+la* eki ada değil fiile eklenmiştir. Azerbaycan Türkçesinde bu tarz ters kullanımlara rastlamak mümkündür, örneğin *bataq* "batak" (> Far. *bātlāq*) sözcüğünde *+da* eki ad üzerine değil fiil üzerine gelmiştir.

xort gibi sözcükler yansıma olsalar bile "yudum" anlamında olup *gırtlak*'ın ve onun farklı değişkelerinin ilk bölümünü oluşturmaktadırlar. Türkiye Türkçesinde sözcüğün *kırtlak* değil *gırtlak* şeklinde kullanılması *gırt* kısmının Farsçada kullanılan *ğurt* "yudum" şeklinden geliştii ihtimalini beraberinde getirir. (Çaę. *qort* > Far. *ğurt* > Osm. *ğirt* > TT *gırt*). u > ı değişmesi de bir gerileyici benzeşme sonucunda ortaya çıkmıştır (**ğurtlak* > *gırtlak*). Ayrıca Batı Türkçesinde yuvarlak ünlülerin düz ünlüye dönüşmesi diğer örneklerde de görülebilir: *tüp* > *dip*, *bürge* > *pire* vb. Bu yorumların yanı sıra *ğurt* "yudum, yutma" sözcüğünün Çağatay döneminden önceki metinlerde bulunmaması sözcüğün Moğolca olabileceğini de beraberinde getirir. Bu bağlamda Moęolcada "yutmak, içeri itmek, tepmek, içeri sokmak" anlamında kullanılan *ğudur(a)*- fiili düşündürücüdür.

KISALTMALAR

AzT: Azerbaycan Türkçesi
Çaę.: Çağatay Türkçesi
DLT: Dîvânu Lugâti't-Türk
İTA: İnan Türk Ağızları
Kırg.: Kırgız Türkçesi
Osm.: Osmanlı Türkçesi
Özb.: Özbek Türkçesi
Trkm.: Türkmen Türkçesi
TT: Türkiye Türkçesi
YUyg.: Yeni Uygur Türkçesi

KAYNAKLAR

- Azərbaycan Dilinin İzahli Lüğəti* (2006). Bakı: Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı.
- Derleme Sözlüğü VII* (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doerfer, G. (1975). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen IV*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Ercilasun, A. B. (komisyon başkanı) (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Mehdi Rezaei
"Gırtlak" Sözcüğünün Yapısı Üzerine
An Analytical Study On The Structure Of "Gırtlak"

- Lessing, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük* (G. Karaağaç, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Senglah Elyazması*. Tahran: Meclis-i Şurā-i İslāmî kütüphanesi, , no. 208392.
- Stachowski, M. (2011). *Etimoloji*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Tarama Sözlüğü* (1996). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tietze, A. (2009). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Toparlı, Recep vd. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vekif Paşa, A. (2000). *Lehce-i Osmânî* (R. Toparlı, Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

انوری، حسن (۱۳۸۱). فرهنگ بزرگ سخن. تهران: انتشارات سخن.
حسن دوست، محمد (۱۳۹۳). فرهنگ ریشه شناختی زبان فارسی. تهران: فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی.
دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). لغتنامه دهخدا. تهران: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
صدری افشار، غلامحسین؛ حکمی، نسرين؛ حکمی، نسترن؛ (۱۳۸۷). تهران: انتشارات فرهنگ معاصر.
معین، محمد (۱۳۷۵). فرهنگ فارسی. تهران: موسسه انتشارات امیر کبیر.
نجفی، ابوالحسن (۱۳۸۷). فرهنگ فارسی عامیانه. تهران: انتشارات نیلوفر.

İnternet Kaynakları

<http://www.nisanyansozluk.com/?k=gırtlak>